

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin Şərq İntibahına aid olması və Türk folkloru əsasında yaradılması haqqında

Şota Rustaveli'nin “Kaplan Postlu Şövalye” Eserinin Doğu Rönesansı'na Ait Olması ve Türk Folkloruna Dayanılarak Oluşturulması Hakkında

About the fact that Shota Rustaveli's Work “The Knight in the Panther's Skin” belongs to the Eastern Renaissance and was Created based on Turkish Folklore

Salide ŞERİFOVA*

Xülasə

Şərq İntibahının yetişdirməsi olan Şota Rustavelinin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, gürcü şairi kimi təqdim edilməsi ətrafında mübahisələrin Azərbaycan elmsünaslığında aktualıq kəsb etməməsilə üzləşirik. Ş.Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin bir çox millətlər tərəfindən özününküləşdirilməsinə cəhdləri tarixi reallıqdır. Özününküləşdirmə prosesi ən çox gürcü və fars ədəbiyyatında özünü göstərməkdədir. Əsər üzərində dəyişikliyin yalnız əsərin qısaldılmasında deyil, həm də əsərə əlavələrin edilməsində üzləşilməsi faktı tədqiqatçılar tərəfindən xüsusi vurğulanır. XII-XIII əsrlər Şərq ədəbiyyatında poema, mənzum roman və s. janrlarının inkişaf etdiyi dövrdə Şərq Renesansının baş verməsi Şota Rustaveli yaradıcılığına diqqət yönəltməyi önə çıxarır. Şərq İntibahı gürcü ədəbiyyatını özündə ehtiva etmir. Şərq Renesansı Qafqazda yaşayan xalqlar içərisində Azərbaycan türklərinin sahib olduğu ədəbi mühiti, farsdilli və ərəbdilli ədəbiyyatı əhatə edir, gürcü və digər xalqların ədəbiyyatı və mədəniyyəti Şərq Renesansına daxil olmaqdan məhrumdur. Ş.Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri göstərir ki, Orta əsrlərdə Qafqazda vahid bir ədəbi mühiti var idi. Bu mühitdə yazıb yaratmış xalqlar türk xalqları ədəbiyyatı çərçivəsində

* Prof. Dr., Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Nizami Genjvi Edebiyat Enstitüsü, Azərbaycan. ssharifova@rambler.ru, s.sharifova@lit.science.az, ORCID ID: 0000-0001-8788-6366.

təşəkkül edib. Türk xalqlarına aid olmayan Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatı yalnız ya folklorun, islam olmadıqda dini xarakterli əsərlərin inkişaf ilə əlaqəlidir. Dini janrlar özünəməxsus sistemə malik idi. Ş.Rustaveli kimi adəblərin əsərlərinin ədəbiyyat və mədəniyyət baxımından tədqiq edilməsi vacibdir. Bu sonradan Qafqazda yaşayan xalqların ədəbiyyatının və mədəniyyətinin saxtalaşdırılmasının aşkarlanmasında əhəmiyyət kəsb edir.

Keywords: *Şota Rustaveli, "Pələng dərisi geymiş pəhləvan", mənzum roman, Şərq intibahı, türk folkloru, özünüküləşdirmə.*

Özet

Doğu Rönesansı'nın bir temsilcisi olan Şota Rustaveli'nin kimliği ve yaratıcılığı konusundaki tartışmaların ve onun Gürcü şairi olarak sunulmasının Azerbaycan biliminde ilgisizlikle karşı karşıyayız. Şota Rustaveli'nin "Kaplan Postlu Şövalye" adlı eserine birçok millet tarafından sahip çıkılmaya çalışıldığı tarihi bir gerçektir. Menimseme süreci en çok Gürcü ve Fars edebiyatında belirgindir. Araştırmacılar, eserdeki değişikliklerin sadece işin kısaltılmasında değil, esere eklemeler yapılmasında da karşımıza çıktığını özellikle vurgulamaktadır. 12-13. yüzyıl Doğu edebiyatında şiirler, manzum romanlar vb. türler yaygın olarak gelişmiştir ve bu dönemde Doğu Rönesansı'nın ortaya çıkması, Şota Rustaveli'nin yaratıcılığına ve kişiliğine dikkat çeker. Doğu Rönesansı Gürcü edebiyatını kendi içinde içermiyor. Doğu Rönesansı, Kafkasya'da yaşayan halklar arasında Azerbaycan Türklerinin edebi ortamını, Farsça veya Arapça edebiyatını içerir ve Gürcü ve diğer halkların edebiyat ve kültürü Doğu Rönesansı'nın dışındadır. Şota Rustaveli'nin "Kaplan Postlu Şövalye", Orta Çağ'da Kafkasya'da birleşik bir edebi ortamın olduğunu gösterir. Bu ortamda yazan ve yaratan halklar, Türk halklarının edebiyatı çerçevesinde şekillenmiştir. Kafkasya'nın Türk olmayan halklarının edebiyatı, yalnızca folklorun gelişimi ve İslam'ın yokluğunda dini nitelikteki eserler ile ilgilidir. Dini türlerin de kendi sistemleri vardı. Şota Rustaveli gibi edebilerin eserlerini edebiyat ve kültür açısından incelemek önemlidir. Çünkü bu, Kafkasya'da yaşayan halkların edebiyat ve kültür tahrifatını ortaya koyması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Şota Rustaveli, "Kaplan Postlu Şövalye", şiir romanı, Doğu rönesansı, Türk folkloru, benimseme.*

Abstract

We are faced with the fact that the discussions on the identity and creativity of Shota Rustaveli, a product of the Eastern Renaissance, and his presentation as a Georgian poet, have nothing to do with Azerbaijani science. It is a historical fact that Shota Rustaveli's work “The Knight in the Panther's Skin” is tried to be claimed by many nations. The process of appropriation is most evident in Georgian and Persian literature. Researchers especially emphasize that changes in the work appear not only in shortening the work, but also in making additions to the work. 12-13. Poems, verse novels, etc. in the 19th century Eastern literature. The genres developed widely, and the emergence of the Eastern Renaissance during this period highlights the creativity and personality of Shota Rustaveli. The Eastern Renaissance does not include Georgian literature. The Eastern Renaissance includes the literary medium of Azerbaijani Turks, Persian or Arabic literature among the peoples living in the Caucasus, and the literature and culture of Georgian and other peoples are outside the Eastern Renaissance. Shota Rustaveli's “The Knight in the Panther's Skin” indicates a unified literary scene in the Caucasus in the middle Ages. The peoples who wrote and created in this environment were shaped within the framework of the literature of the Turkish peoples. The literature of the non-Turkish peoples of the Caucasus is concerned only with the development of folklore and works of a religious nature in the absence of Islam. Religious genres also had their own systems. It is important to examine the works of literary figures such as Shota Rustaveli in terms of literature and culture. Because this is important in terms of revealing the literary and cultural distortions of the peoples living in the Caucasus.

Keywords: *Shota Rustaveli, “The Knight in the Panther's Skin”, a novel in verse, Eastern Renaissance, Turkish folklore, appropriation.*

Şərq İntibahının yetişdirməsi olan Şota Rustavelinin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ətrafında baş verən mübahisələr, xüsusilə də gürcü şairi kimi təqdim edilməsi ətrafında mübahisələrin Azərbaycan elmşünaslığında aktualıq kəsb etməməsi ilə üzləşirik. Şota Rustavelinin əsərinin ilkin variantının əldə olmaması, tərcümə variantı olmasının iddia edilməsi, müxtəlif əlyazmalarının tərcümə nümunəsi kimi təqdim olunması, nəşr edilmiş nüsxələrin dəyişikliklərə məruz qalması, əsərin obrazının və süjetinin Şərq mədəniyyəti və xalqı ilə bağlı olması, konkret olaraq, müəllifin milliyyətə gürcü olmaması və s. əsər ətrafında mübahisələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Şota Rustaveli haqqında

Şota Rustaveli şəxsiyyət kimi dünya mədəniyyətində tanınmış olsa da, onun şəxsi həyatı və şəxsiyyəti haqqında məlumatlar yox dərəcəsidir. Tədqiqatçılar tərəfindən bu amil diqqətdən yayınmamışdır. Məsələn, Mose Canaşvili Şota Rustaveli haqqında hər hansı bir məlumatın heç bir salnamələrdə

qalmadığını xüsusi olaraq vurğulamışdır: *“Bizim salnaməmizdə Rustaveli haqqında heç bir məlumat saxlanılmamışdır, biz bilmirik ki həqiqətən Rustaveli ləqəbi Rustavi qəsəbəsiyləmi bağlıdır, ədib hansı nəslə məxsus olub, atası, anası, müəllimi kim olub, neçənci ildə anadan olub, neçənci ildə vəfat edib”* («რუსთაველის შესახებ ჩვენს მატრიანეს არავითარი ცნობა არ შეუნახავს, ისიც კი არ ვიცით, თუ რუსთველი, ასრე წოდებული დაბის რუსთავის გამო, რომელ გვარს ეკუთვნოდა, ვინ იყო მისი მამა, დედა, მასწავლებელი, რომელ წელიწადს დაიბადა, რამდენი წლისა გარდაიცვალა»).

Şota Rustavelinin ictimaiyyətə təqdim edilən şəkli onun hansı xalqa aid olub-olmaması haqqında fikir yürütməyə kifayət qədər əsas verir. Ədibin ictimaiyyətə təqdim edilən şəkildə şairi qarapapaq-tərəkəmələrə aid olan quzu dərisindən olan papaqla görmək mümkündür. Qıpçaq qrupları ilə qaynayıb-qarışan oğuz-avşarların qarapapaq-tərəkəmə adlandırılması, qara quzu dərisindən papaqdan istifadə etmələri və s. tarixi həqiqətlərdir. Şota Rustavelinin yaşadığı dövrdə və məkanda özlərinə yer tutmuş qarapapaq-tərəkəmə boyuna diqqət yetirməyi vacib bildik. Türk tarixçisi M.F. Kırzioğlu “Yuxarı Kür və Çoruk boylarında Qıpçaqlar” (Kırzioğlu, 1992) əsərində qarapapaqların əcdadları sayılan Borçalı və Qazaxlı adlı iki igid atlı-köçəri qıpçaq (kuman-xəzər) uruğunun eramızın II yüzilinin sonları və IV yüzilinin əvvəlləri arasında Şimali Qafqazdan Kür- Araz çayları boylarına axın zamanı Borçalı (Debed) çayı və mənbəyini Pəmbək dağından götürüb Araz çayına qarışan indiki Ermənistan ərazisindəki Qazax (A bar an//A varan) çayı ətrafındakı ərazilərə yerləşdiklərini vurğulayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyədə, Gürcüstanda, Azərbaycanda, İranda, Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Özbəkistanda, Dağıstanda və s. kimi məkanlarda məskunlaşmış qarapapaqların ana vətəni Borçalıdır. *“Şimali Qafqazın Dəryal və Dərbənd keçidlərindən gələn qıpçaqlar ilə Cənubi Qafqaz-İran üzərindən gələn oğuzların qarışması ilə bugünkü Gürcüstanın Borçalı və Azərbaycanın Qazax bölgəsi mərkəz olmaqla Qarapapaq-tərəkəmə adıyla yeni bir türk boyu yaranıb.”* (<https://medeniyyet.az/page/news/21120/Turklerin-ferqli-cografialarda-yasamasi-medeni-anlamda-guc-birliyi-ne-mane-olmamalidir.html?lang=>) Tədqiqatçıların vurğuladığı kimi *“...qarapapaqlar eyni zamanda qıpçaq və oğuz türklərinin maddi-mənəvi dəyərlərini daşıyan və inkişaf etdirən bir türk boyudur”* (Valehoğlu, 2005).

Şota Rustavelinin fəaliyyətinin XII əsrlərə təsadüf edilməsi iddia edilir. Bu dövrdə gürcü saraylarında türk dilinin, daha qısa qıpçaqofilliyin irsi ənənə kimi özünü göstərməsi elmdə sözünü deyə bilmiş tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmışdır:

“Kırımskinin dediyi kimi “türk dili Tamarın sarayında istisna deyildi”. Tiflis sarayında qıpçaqlar şərəfləndirilmişdilər və sevilirdilər, bu Şimali Qafqaz və cənubi Rusiya qıpçaqları idi. XII –ci əsrdə qıpçaqofillik gürcü çarlığında irsi ənənə idi, öz xüsusi qıpçaq qvardiyası çarı əhəmiyyətli dərəcədə, qoşun üçün özbaşına feodallara, müraciət etmək ehtiyacından azad etmişdi. Çariça Tamarın atası III Georginin vaxtında Kubasar adlı qıpçaq şübhəsiz nüfuz sahibi idi, o belə demək olarsa bütün gürcü qoşunlarının baş komandanı-generalissimusu idi”.

XII əsrdə, qıpçaqların sayəsində Gürcüstanın yüksəliş dövründə, yəni Tamarın vaxtında *“Tiflis sarayında ...qıpçaqların başçılarından biri – Sevinc (Söyünc) önə çıxmışdı.”* (https://az.wikipedia.org/wiki/Didi_T%C3%BCrkoba)

Şota Rustavelinin yunan, ərəb və fars dillərinə dərinədən bələd olması faktı da tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmışdır: *“...Şota Rustaveli yunan, ərəb və fars dillərini bilən akademik təhsilli bir şəxs idi. O, bu ölkələrin ədəbiyyatını və fəlsəfəsini dərinədən öyrənmiş, bundan sonra gürcü kraliçası Tamarın (1184-1213) sarayında yüksək maliyyə naziri (“xəzinədar”) vəzifəsini tutmuşdur.”* (Коптева, 2007, s. 9) Şota Rustavelinin 1611-1657-ci illərdə Meqreliyada hökumətlik edən II Levan Dadianinin mühitində yaşaması və saray xəzinədarı olması kimi iddialar Timoti Qabaşvilinin “Səyahətlər” kitabında əksini tapmışdır.

Gürcü tarixçisi və filoloqu Mose Canaşvili (1885-1934) “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin yaranması üçün müəllifin fars və ərəb dillərinin bilməsinin, həmçinin Şəqrin incəliyinə bələd olmasının vacibliyinə toxunaraq qeyd etmişdir ki, *“bundan başqa, “Pələng dərisi geyinmiş pəhləvan”ın müəllifi fars və ərəb dillərinə yaxşı bələd olmalı idi”* (*“ამან გარდა “ვეფხისტყაოსანშინაც” ეტყობა იმას, რომ კარგად უნდა სცოდნოდა სპარსული და არაბული ენები”*). (ჯანაშვილი, 1896) Bu zaman bir sual meydana çıxır: Öz ana dilində əsər yazmaq üçün fars və ya ərəb dilinə hər hansı bir müəllif niyə *“yaxşı bələd olmalı idi”*? Təbii ki, bir şəxsin çox dil bilməsi müsbət keyfiyyətdir. Ancaq kamil bir əsər yaratmaq üçün bu bir stimuly və ya əsas səbəb deyil, ola da bilməz. Ancaq bir məqama xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Şərq Renesansı dövründə yaşayıb yaratmış ədiblərimiz ana dilindən əlavə, fars və ya ərəb dilini mükəmməl bilmiş, bu dillərdə əsərlər qələmə almışdılar. Onu da qeyd etməliyə ki, Şərq Renesansı zamanı Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri fars və ya ərəb dilində kamil bədii nümunələr yaratmaları tarixi reallıqdır. Məsələn, hamının əsərlərini sevə-sevə mütaliə etdiyi Nizami Gəncəvi də fars dilində yazıb-yaratmışdır. Çünki Şərq Renesansı dövründə sarayda yazıb-yaratmış ədiblərin, yaranan bədii nümunələrin yazılı dili fars dili və ya ərəb dili idi. Azərbaycan ədəbiyyatında da farsdilli və ya ərəbdilli bədii nümunələrin qələmə alınması bu məqamla əlaqəli

idi. Azərbaycan dili yalnız Şah İsmayıl Xətai tərəfindən dövlət dilinə çevrilmişdir. Şah İsmayıl Xətainin Azərbaycan türkcəsini dövlət dilinə çevirməsi ədəbiyyata, mədəni inkişafa da təsirsiz ötüşməmiş, ədiblər ana dilində, doğma Azərbaycan türkcəsində yazıb-yaratmağa başlamışdılar. Azərbaycan türkcəsi dövlət dili olmaqla yanaşı, ədiblərin yazıb-yaratdıqları bir dilə çevrilir, farsdilli və ya ərəbdilli bədii nümunələr tək-tək halda yaranmağa başlayır. Gürcü ədəbiyyatında isə N.Y. Marrın qeyd etdiyi kimi *“bu dövr əsərlərinin mühüm hissəsi ya fars dilindən tərcümədir, ya da fars əsərləri mövzularının yenidən işlənməsidir.”* (Ömərov, 2014, s. 12) Gürcüstan Rusiyaya birləşəndən sonra, təqribən XIX əsrdə gürcü ədəbiyyatında dirçəliş baş verməsi özünü göstərir. Gürcü ədəbiyyatı cərəyan və janr baxımından təkamül prosesi keçirir. Məsələn, bu dövrdə gürcü ədəbiyyatına Peterburqda doğulub böyümüş Aleksandr Çavçavadze ilə romantizm daxil olur.

Şota Rustavelinin və “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin zorən gürcüləşdirilməsi

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin bir çox millətlər tərəfindən özünüküləşdirilməsinə cəhdlərin yer alması tarixi reallıqdır. Özünüküləşdirmə prosesi ən çox gürcü və fars ədəbiyyatında özünü göstərməkdədir. Elmdə “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin ərəb ədəbiyyatından götürülməsi kimi iddiaların mövcud olması da diqqətdən yayınmır. Şota Rustavelinin *“...poemasının predmeti ərəblərdən, Şərq xəlifəti saraylarından götürülmüş roman və ya hekayənin təkrar edilməsidir...”* (Иосселиани, 1870, s. 12) kimi fikirlərlər də səsləndirilməkdədir. Səbəb də, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin orijinal variantının elmə məlum olmaması ilə əlaqəlidir. Əsərin ən qədim əlyazmasının 1646-cı ilə təsadüf edilməsi haqqında sadəcə sözdə olan fakt məlumdur. Əsərin zorən özünüküləşdirilməsi üçün əsrlər boyu dəyişikliklərə məruz qalması istər gürcü, istərsə də xarici tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmaqdadır. Əsər üzərində dəyişikliyin yalnız əsərin qısaldılmasında deyil, həm də əsərə əlavələrin edilməsində də üzvləşməsi faktı tədqiqatçılar tərəfindən xüsusi vurğulanır. *“Əsrlər boyu “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ın mətni katiblər tərəfindən daim dəyişdirilmiş, əlavə edilmiş, düzəldilmişdir”* (Коптева, 2007, s. 9). Cənəşvili konkret olaraq, əsər üzərində XIX əsrdə otuz dəfə nəşr edilməsini və hər dəfə də əlavələr və düzəlişlər edilməsi faktını qələmə alır. Əsərin ən çox dəyişikliyə məruz qalması Stalin tərəfindən həyata keçirildiyi də iddia edilməkdədir. Stalinin nəzarəti Şota Rustavelinin zorla gürcüləşdirilməsinə atılan addım kimi dəyərləndirilməlidir. Məsələn, tədqiqatçı, tarixçi-şərqşünas Feliks Qermanoviç Kurçveyl (Курцвайль Феликс Германович) vurğulamışdır ki, Sovet illərində poemanın rusca nəsr tərcümələrində də poema xristian təfsiri kimi təqdim

olunurdu. Stalin özü bu prosesə rəhbərlik etmiş, tərcüməçiyə şəxsən nəzarət edərək və mətnə düzəlişlər etmişdir. Məlumdur ki, misralardan birini şəxsən tərcümə edib, bu misranın hansının ona aid olması isə hələlik ictimaiyyətə məlum deyil.

Şota Rustavelinin qələmə aldığı “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinə qədər gürcü ədəbiyyatının keçdiyi yola nəzər salmağı vacib bildik. Təqribən 475-484-cü illərdə qələmə alınması iddia edilən “Şuşanikin əzabları” (qeyd edək ki, bu əsər də də tədqiqatçılar tərəfindən türk xalqlarına aid edilir), İoanna Sabanisdzinin “Abo Tbilelinin əzabları”, müqəddəslərin həyatını əks etdirən əsərlər və s. ədəbi abidələri xristian dinini təbliğ etmələri ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, “Abo Tbilelinin əzabları”nda Abo Tbileli islam dininə riayət etmiş ərəb olub, sonra dinini dəyişərək xristianlığı qəbul etmiş və bu səbəbdən də 786-cı ildə Tbilisidə xəlifə tərəfindən edam edilmişdir. Xəlifənin Tbilisidə adam edam etməsi bu şəhərin də tarixi faktlarda vurğulandığı kimi müsəlman şəhəri olması idi. Tbilisini yəni Tiflisin Şota Rustaveli dövrünü nəzərə alsaq, 1121-ci ilə qədər bu şəhərin müsəlman şəhəri olması haqqında tarixi məlumatlar mövcuddur. Tiflis yalnız 1121–1226-cı illərdə xristianların şəhəri olması, Xarəzmşah Cəlaləddinə gürcülərin məğlub olmasından sonra şəhəri amansızcasına yandıraraq dağlarda gizlənmələri haqqında (Вермишев, 1904, s. 29) da tarixi məlumatlar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, gürcü ədəbiyyatının Şota Rustaveliyə qədər gəlib çatmış nümunələrində poema bir janr kimi çox zəif formalaşmışdır. Gürcü ədəbiyyatı daha çox aqioqrafik və ya müqəddəslərin həyatını əks etdirən əsərlərlə zəngin olmuşdur. Məsələn, Vasili Zarzmelinin “Serapion Zarzmaelinin həyatı” (X əsrin birinci yarısı), Qeorgi Merçulinin “Qriqori Xandztelinin həyatı” (951-ci il), XII əsrdə yaranmış ilk gürcü romanı hesab etdikləri “Visramiani” və s. əsərlər. Gürcü ədəbiyyatında “Amirandarecani” qəhrəmanlıq, macərə povesti, İoan Şavtelinin “Əbdul Məsih” təriflərdən ibarət poeması, Çaxruxadzenin qəsidələrdən (panegirik) ibarət “Tamariani” şeirlər toplusu da özünü göstərir. Qeyd edək ki, gürcülərin ilk gürcü romanı kimi qəbul etdikləri “Visramiani” də gürcü ədəbiyyatına xas olmaması tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmaqdadır: *“XII əsr gürcü ədəbiyyatının digər məşhur əsəri ilk gürcü romanı “Visramiani”dir. Lakin bu romanı tam gürcü ədəbi nümunəsi adlandırmaq üçün kifayət qədər əsaslar yoxdur. Bu, sadəcə olaraq, Fəxrəddin Gurganinin 1048-ci ildə yazdığı “Vis və Ramin” poemasının bədii nəsr tərcüməsidir”* (iriston.com). XIX əsrdə gürcü tədqiqatçıları İ. Çavçavadzenin, A. Saracşvilinin Fəxrəddin Gurganinin orijinal əsəri ilə tanış olmalarına rəğmən, həmin əsəri gürcüləşdirməsinə cəhdlər etmələri tədqiqatçılar tərəfindən göstərilmişdir (iriston.com). A. Baramidze

“Nizami və gürcü ədəbiyyatı” əsərində “Nizaminin hələ öz yaşadığı dövrdə iki aşiqanə romantik poeması” – “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin” gürcü dilinə tərcümə edilmişdir” kimi fikrini səsləndirməklə, gürcü ədəbiyyatında tərcümə prosesinin tarixi köklərə malik olmasını göz önündə canlandırır.

Gürcü ədəbiyyatının məşhur “Amiran-Darejaniani” əsəri haqqında isə tədqiqatçı N. Y. Marr yazırdı: *“Bütün deyilənlərdən sonra romanın təmayüllülüyünə şübhə etmək mümkün deyil: həm də aydındır ki, biz fars milli cərəyanı ilə üz-üzəyik. Gürcülərin bura nə dəxli? Heç bir şey: bütün abidədə gürcü xalqı haqqında nə bir kəlmə var, nə də ki, gürcü həyatından bir sətir. Romanın fars milli meyilliyi bərqərar olduqdan sonra onun mənşəyi haqqında iki fikirlik ola bilərmi? Fikrimizcə, yox. Bizi məşğul edən roman fars mənşəlidir; sırf fars ədəbiyyatındadır və onun orijinalını axtarmaq lazımdır”* (Marr, 1895, s. 363). Bu problemin elmi həlli də öz yolunu gözləyir... N.Y. Marr Çaxruxadze, Sarqis Tmoqveli, Şavteli, Mose Xoneli və digər ədiblər tərəfindən “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “Şahnamə”, “Vaqim və Əzra” və s. Şərq mədəniyyətinə aid olan əsərlərin gürcü dilinə tərcümə edilməsinə də toxunur.

Şota Rustaveli I Şah Abbasın yetirməsi olan I Teymurazın müasiri olması haqqında iddialar səsləndirilir. Qeyd etməliyik ki, I Şah Abbas 1606-cı ildə I Teymurazı Kaxeti xanı təyin etmişdi. 1555-ci il mayın 29-da Amasyada imzalanan sülh müqaviləsi nəticəsində osmanlılar və farslar ilk dəfə Zaqafqaziyanı öz aralarında bölüşdürdülər. Abxaziya, Minqreliya, Quriya, İmeretiya və Samtsxe-Saatabaqo Osmanlıların, Kartli və Kaxetiyaya farsların ixtiyarına keçmişdi.

Varlı təbəqənin nümayəndələri olan gürcülər Şərq ədəbiyyatının, xüsusilə də fars qəhrəmanlarının şücaətini, Şərq adət-ənənələrini, həyat tərzini əks etdirən əsərlərin təbliğinə diqqət yetirirdilər. Gürcü xalqı osmanlıların və farsların mədəniyyətini, ədəbiyyatını təbliğ etməyə başlamaqla yanaşı, Şərq mədəniyyəti, həyatı ilə ünsiyyət yartmağa cəhd də edirdilər. Bu zaman bir çox türk və farsdilli əsərləri gürcü dilinə tərcümə edilmiş və ya yeni şəkildə məzmunu nəql edilmişdir. Bunların parlaq nümunələrindən biri də Xosro Turmanidzenin (1580–1640) “Şahnamə” əsərinin gürcü dilinə tərcümə etməsidir. Maraqlı məqam isə “Şahnamə” əsərinin gürcü dilində “Rostomiani”yə çevrilməsidir. Bir növ gürcü dilində “Şahnamə” silsilə şəkildə təqdim edilmişdir: “Rostomiani” “Bərzu haqqında kitabı” (“Bərzu-namə”), “Utrutiani” (“İtrit haqqında kitabı”), “Saamiani” (“Sam-name”), “Baamaniani”. (“Bəhmən-namə”) və s. Gürcü ədəbiyyatında “İoseb-Zilixaniani” (“Yusuf və Züleyxa”), “Leyl-Mecnuniani”, “Şamparvaniani” (“Şam və Güvə”), “Vard-bulbuliani” (“Qızılıgül və Bülbül”) əsərlərinin tərcümə edilməsi də diqqəti cəlb edir. Gürcü ədəbiyyatında Şərq ədəbiyyatına məxsus əsərlərin tərcümə edilməsi ilə yanaşı, iqtibas, təbdil

edilməsi, nəzirə yazılması adət halını alması bütün dövrlərdə özünü göstərmiş, I Teymurazın “Leyliməcnuniani”, N. Tsisişvilinin “Baramquriani” (“Yeddi səyyarə”), P. Qorqıcanidzenin “Xosrovşiriniani”, adı bəlli olmaya müəlliflərin “Fərhadşiriniani”, “Xosrovşiriniani”, “Baraqulicaniani” və s. əsərlərini göstərə bilərik.

Tərcümə əsərləri onu göstərir ki, gürcü ədəbiyyatında farsdilli əsərlərin tərcümə edilməsi bir ənənə almışdır. Bu bir tərəfdən, gürcü ədəbiyyatında poema, mənzum roman və s. janrların təkamül prosesi keçməməsi ilə əlaqəlidir. Bəllidir ki, gürcü ədəbiyyatında müqəddəslərin həyatını əks etdirən və xristian dinini təbliğ edən əsərlər yer tutmuşdur. Artıq gürcü ədəbiyyatında Sulxan-Saba Orbeliandən başlanaraq gürcü ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafı özünü göstərməyə başlayır. Sulxan-Saba Orbelianin qələmə aldığı əsərlərin Nizami Gəncəvidən iqtibas edilməsi tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır: *“Nizaminin yalnız aşiqinə-romantik dastanları deyil, fəlsəfi-didaktik səciyyəli “Sirlər xəzinəsi” poeması da gürcü ədiblərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu baxımdan XVIII əsr gürcü yazıçısı, təmsil ustası Sulxan-Saba Orbelianinin “Uyduzmanın hikməti” adlı əsəri nəzəri cəlb edir. Burada “Ədalətsiz Şirvanşah”, “Hind şahı və dəllək” təmsillərinin məzmunu eynilə Nizami poemasındakı “Ənuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Harunərrəşid və dəlləyin dastanı” hekayələrini xatırladır”* (Ömərov, 2014, s. 12). Nizami Gəncəvinin əsərlərindən gürcü ədəbi mühitində istifadə edilməsi məqamına diqqət yetirən tədqiqatçılar vurğulayır ki, *“Nizaminin başqa müəqibləri kimi, gürcü şairləri də onu iki yolla izləmişlər. Bunlardan bir qismi şairin mövzularını alıb yeni əsər yaratmağa (“Leyliməcnuniani”, “Baramquriani”, “Xosrovşiriniani”, “Fərhadşiriniani”), digərləri isə öz əsərlərini bədii quruluşca Nizamiyə bənzətməyə, Nizami üslubunda yazmağa çalışmışlar (“Şamparvariani”, “Baramquriani”, “Baraqulicaniani”, “Vardbulbuliani”)* (Ömərov, 2014, s. 12). Qeyd edək ki, Sulxan Saba Orbeliani “Kəlilə və Dimnə” əhvalatları əsasında, kiçik həcmli, Avropa tipli nəsr formasında təmsillər qələmə almışdır.

Maraqlı məqam David Kobidzenin “Rustaveli və İran ədəbiyyatı” kitabında Şota Rustavelinin Nizami Gəncəvi yaradıcılığından bəhrlənməsi məqamına aydınlıq gətirməsidir. D. Kobidze bu məqamı Nizami Gəncəvinin əsərlərinin qəhrəmanlarının Şota Rustavelinin poemasında rast gəlinməsinə vurğulamasında özünü göstərir: *“Gürcü şairləri Nizami yaradıcılığı ilə həmişə maraqlanmışlar. Nizami surətlərinin adı Rustavelidən başqa klassik dövrün digər əsərlərində də çəkilir.”* “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanının davamı kimi əsərlərin qələmə alınması da diqqəti cəlb edir. Belə əsərlərdən biri də, Kayxosro Çolokaşvilinin “Omainiani” poemasıdır.

Tədqiqatçılar tərəfindən gürcü ədəbiyyatına qonşu xalqlarının mədəniyyətinin təsir etməsi, lakin gürcü tədqiqatçılarının bunu qəbul etməmələri vurğulanmaqdadır:

“Eteriani”, “Tarieliani” və “Rostomiani” kimi epik silsilə də böyük maraq doğura bilər. Bu əfsanələrin məziyyətlərini aşağılamadan qeyd etmək lazımdır ki, burada da qonşu xalqların təsiri çox nəzərə çarpır. Gürcü alimləri bu təsiri inkar etməyə və ya azaltmağa meyillidirlər. Bir qayda olaraq, bu adi oxucu üçün əlçatmaz olan elmi nəşrlərdə qeyd olunur. Böyük tirajlı kütləvi nəşrlərdə gürcü alimlərinin əksəriyyəti belə bir fikir irəli sürürlər ki, gürcü eposunun qonşularından təsirlənməsinə xüsusi ehtiyacı olmayan gürcü xalqı tərəfindən yaradılıb, çünki onlar mədəni inkişaf baxımından həmişə gürcülərdən geridə qalmış xalq olub” (iriston.com).

Qonşu xalqlar və onun mədəni görüşlərinin alçaldan xalqın Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərini öz adlarına çıxmaları gözləniləndir. Qeyd edək ki, VI Vaxtanqın “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanını ixtisar etməsi, 2000 misradan 1587 misra saxlaması, bundan əlavə psevdorustaveli misralarını saxlaması da əsərin orijinalıqdan uzaq olmasını təsdiq edir. İ.M. Rubanovski də VI Vaxtanqın əsəri redaktə adı altında 22 beytini və 48, 49, 50-ci fəsillərin nəşrinə icazə verməsini də vurğulaması ədəbi cameyədən gizli deyil: *“Çar VI Vaxtanq əsəri redaktə etməmişdir, redaktə adı altında əsər üçün ən qiymətli və dəyərli fəsillərini və beytlərini qaçılamışdır”* (Руставели, 1937, s. 20).

Məsələn, XVII əsrin 60-cı illərində İoseb Tbilelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinə 67 misra, Nanuçi Çiçişvili 70 misra əlavə etməsi haqqında da məlumatlar mövcuddur. İoseb Tbileli əsasən, Avtandilin vəsiyyətinə əlavə etmişdir ki, bu əlyazmada belə təqdim edilir: *“Avtandilin vəsiyyətini, ölüm vaxtını Nanuçi bəyan edib”* («ანდერძი ავთანდილისა ჟამსა სიკვდილისასა, ნანუჩას ნათქვამი»).

II Arçil “Teymurazla Rustavelinin söhbəti” əsərində konkret olaraq, Şota Rustavelinin əsərinə yeni misraların əlavə olunmasını təsdiq edir. O, ədibin əsərində bir çox keqayələri səsləndirilməsini və onları misralara çevirməsini qeyd edir: *Çox hekayələr səsləndirilərək, misraya çevirildilər... (“ბევრი რამ თქვეს მათ აშბავი, გარდალუქსესთარგაძენბით...)* (<http://www.nplg.gov.ge/ebooks/authors/archili/poema/gabaaseba%20teimurazisa%20da%20rustvelisa.pdf>)

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ ictimaiyyətdən gizlədilən bir fakt da diqqətdən yayınmır. Belə ki, Şota Rustavelinin mənzum romanının məhv edilməsi baxımından, Gürcüstanın səlahiyyətli insanların belə əmr vermələri düşünürücüdür. I Antoninin VI Vaxtanqın vaxtında çap edilmiş bir çox

nüsxələrlə bərabər digər nüsxələrin məhv edilməsi və gürcü xalqına bu əsərin oxunmasının qadağan edilməsi Şota Rustaveli yaradıcılığına verilən dəyərdir. Zaxari Çiçinadze bu faktı da qeyd edib: “1767-ci ildə Anton Katolikosun senzurası bu nəşri toplayıb, Tiflisdə yandırmağa təhvil verdilər, bir qismini isə Kür çayına atdılar” (“«მანც 1767 წ. ანტონ კათოლიკოსის ცენზორამ შუაგროვა ეს გამოცემა და თფილისში დასწვეს, ზოგი ტკვარში ჩაყარეს») (ჭიჭინაძე, 1909).

Tədqiqatçılar tərəfindən Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin problemikasının Gürcüstanla əlaqəli olmaması kimi fikirlərin səsləndirilməsi, əsərdə Gürcüstan haqqında məlumatın olmaması kimi faktlar tədqiqatçılar tərəfindən xüsusi olaraq qabardılmaqdadır. F.e.d. İlhami Cəfərsoy əsərdə Gürcüstandan bəhs edilməməsi faktına da aydınlıq gətirir: “D.Z. Bakradze, M.Q. Canaşvili və b. yazırlar ki, poemanın əsas ideyası sevgi və vətənpərvərlikdir. Əslində isə əsərdə vətəndən, Gürcüstandan kəlmə belə yoxdur. Poema başdan-başa ülvi sevgi və aşna-vassal süjeti üzərində qurulmuşdur” (Cəfərsoy, 2014, s. 5).

F.G. Kurçveyl əsərdə “gürcü həyatının mahiyyətindən bir dəfə də olsun” söz açılmamasına toxunaraq qeyd edir ki, “əsər Ərəbistan və Hindistanın müsəlman cəngavərlərinin məhəbbət şücaətlərindən və şücaətli qələbələrindən bəhs edir, poema hadisələr və daxili təcrübələrlə zəngindir. Poemada qadın və kişi bərabərliyi probleminə də toxunulur. Poemanın mətnində islam ehkamı da var və gürcü həyatının mahiyyətindən bir dəfə də olsun bəhs edilmir” (Kurzweil, 2019).

“Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də qəhrəmanların gürcü millətindən olmaması ilə yanaşı, obrazlar içərisində gürcü adlarının, məkanlarının xatırlanmamasıdır. İlhami Cəfərsoy əsərdə bu amilə aydınlıq gətirərəkən bu məqamı belə işıqlandırır: “...əsərdə gürcülərə və xristianlığa aid bircə işarəyə təsadüf etmirik. Əsərin əsas surətləri müsəlman, hadisələrin baş verdiyi yer Ərəbistan, Hindistan və Xatayeti – Çin Türküstanıdır” (Cəfərsoy, 2014, s. 6). Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində hadisələr Gürcüstan xaric məkanlarda təqdim edilməsi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmaqdadır. Hadisələr Gürcüstan ərazisindən uzaqlarda, Ərəbistanda, Hindistanda, Mülkizanzarda, Qulanşaroda, Qacetiyada baş verir.

İlhami Cəfərsoy əsərin tarixi köklərinə aydınlıq gətirməsinə cəhdi maraqlı kəsb edir: “Əksinə, əsərin tarixi kökləri Ran, yəni Aran ərənlik fəlsəfəsindən gəlir. Əsərin əsas ideyası vətənpərvərlik yox, cəngavərlikdir. Özü də o, indiki gürcülərin

deyil, İberiyanın qədim sakinlərinin – Əreti əhalisinin arzu və istəklərinin ifadəsidir” (Cəfərsəy, 2014, s. 6).

N.Y. Marr da “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ın və Visramianinin sualları” (“Вопросы Вепхисткаосани и Висрамиани”) kitabında Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində müəllifin Gürcüstanla, onun təbiəti ilə, həmvətənlilərinin yaşayış tərzii ilə bağlı heç bir məlumatı qələmə almamasına toxunmuşdur: “Rustavidən olan dahi gürcü şairi Şotanın Gürcüstan haqqında, doğma torpağının təbiəti haqqında, həmvətənlərinin sosial-maddi şəraitdə yaşadıkları haqqında bir kəlmə də olsun belə danışmır: haqqında danışdığı ölkələr və insanlar, işlətdiyi coğrafi və etnik terminlər hamısı yad sözlərdir.” (Marr, 1966, s. 14-15) N.Y. Marr, İ. Cəfərsəy kimi tədqiqatçılar tərəfindən irəli sürülmən fikirlər Şota Rustavelinin və onun adına təqdim edilən “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin gürcüləşdirilməsinin qarşısı alınması ətrafında atılan addımlar kimi dəyərləndirilməlidir.

“Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanının Tamara həsr edilməsi, əsərə müxtəlif müəlliflərə aid fikirlərin əlavə edilməsi haqqında iddialar mövcuddur. Bizə məlum olan fakta görə gürcü çarı IV Davidin qızı şahzadə Tamar Şirvanşah Mənuçöhrün həyat yoldaşı olmuş və 1111-1160-cı illərdə Şamaxıda yaşamışdır. Axsitan adlı oğlu da Mənuçöhrün ölümündən sonra hakimiyyətə yiyələnmişdir. Əsərin əldə edilmiş bəzi nüsxələrində mənzum romanın Tamara həsr edilməsi faktı ilə rastlaşılır. Məsələn, Mamuka Tavakaraşvilinin köçürməsində kraliça Tamar ilə bağlı epizodların olmaması faktı özünü göstərməkdədir: “1646-cı ildə Meqreliya şahzadəsi II Levan Dadianinin sarayında Mamuka Tavakaraşvili tərəfindən transkripsiya edilmiş “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” A2 [E]–H-599 əlyazmasında Kraliça Tamardan bəhs edən heç bir bənd yoxdur. Bu fakt onu göstərir ki, “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ın kraliça Tamar ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və Rustavelinin fəaliyyəti onun dövründə baş tutmayıb.” (Kurzweil, 2019) Əsərin kraliça Tamarla bağlı olmaması haqqında iddia bizə əsas verir ki, mənzum roman sonrakı dövrlərdə bilərəkdən dəyişdirilməyə uğramışdır. Kraliça Tamar ilə bağlı misraların sonradan əlavə edilməsi tədqiqatçılar tərəfindən də vurğulanır:

“Kraliça Tamardan bəhs edən misralara yalnız üç yüz il ərzində müxtəlif yazıçılar tərəfindən yaradılan şeirin sonrakı əlyazmalarında rast gəlinir. Bu müəlliflər Rustaveli ilə heç bir əlaqəsi olmayan çoxsaylı yeni misralar əlavə ediblər.

Tanınmış ədəbiyyatşünas alim Korneli Kekelidze öz tədqiqatında əlavə edilmiş misraları “pseudorustavel” adlandırır” (Kurzweil, 2019).

Tədqiqatçı F.G. Kurçveyl həmçinin bu faktın gürcü tarixşünaslığı tərəfindən oxuculardan gizlədilməsini və psevdorustaveli misralarını Şota Rustaveliyə aid etmələri faktına da toxunması Şota Rustavelinin kimliyi ətrafında müəyyən suallar doğurur. Gürcü ədəbiyyatşünaslığının ciddi-cəhdlə gizlətməyə çalışdıqları əsərin orijinal variantının üzə çıxarılmaması, əsərə psevdorustaveli misralarını əlavə edilərək özlərinin mədəniyyətləri ilə zorən bağlamaları şübhə doğurur. Tədqiqatçı F.G. Kurçveyl bu amilin törədə biləcəyi fəsadları görərək qeyd edir ki, *“...psevdorustaveli misralarının əslində oxucuları çaşdırır. Onları reallıqdan uzaqlaşdırır və yanlış yola yönəldirlər. Xüsusilə “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ın yaranma tarixi ilə bağlı mülahizələrini əsaslandırılmış arqumentlərlə dəstəkləyə bilməyən tədqiqatçıların işini çətinləşdirir”* (Kurzweil, 2019).

Tanınmış qafqazşünas alim Karpez Dondua (1891-1951) Şota Rustavelinin əsərinin yekun misralarının tam Rustaveliyə aid olmadığını, bir və ya bir neçə müəllifə aid olması faktına “Amirandarecaniani” (Памятники эпохи Руставели, 1938) əsərində toxunur. “Rustaveli dövrünün abidəsi” («Памятник эпохи Руставели») məqalələr toplusunda əksini tapmış fikirlər maraq kəsb edir: *“Şota Rustavelinin poemasının sonunda son bəndlər var, əksəriyyəti (hamısı olmasa da) bir və ya bir neçə müəllifin əlavələri ilə təqdim olunur. Bu misraların sonuncusuna gəlincə, o, şübhəsiz ki, Rustaveliyə aid deyil.”*

Alim F.G. Kurçveyl haqlı olaraq qeyd edir ki, Şota Rustaveli haqqında həqiqətlər ictimaiyyətə çatdırılmalıdır. Lakin bu həqiqətlərinin üzə çıxdığı zamanı gürcü tarixşünaslığının pis vəziyyətdə qalacağını da vurğulayır: *“Əgər gürcü tarixşünaslığı Rustaveli haqqında bütün həqiqəti ortaya çıxarsa, o, çox yöndəmsiz vəziyyətdə qala bilər. Buna görə də nəyin bahasına olursa olsun, rustveloloqlar, ədəbiyyatşünaslar, tarixçilər, Ümumgürcüstan Rustaveli Cəmiyyətinin nümayəndələri, eləcə də Rustaveli Cəmiyyətinin əcnəbi üzvləri təhlükəsiz adlandırıla bilən “Rustaveli dövrü” adlanan dövrü müdafiə etməyə borcludurlar ki, bunu rahatlıqla absurd adlandırmaq olar”* (Kurzweil, 2019). Biz yalnız ümid edə bilərik ki, gec-tez Şota Rustaveli və onun “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri haqqında həqiqətlər üzə çıxacaq...

“Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin farslaşdırılması

Tədqiqatçılar tərəfindən əsərin farslaşdırılmasına da cəhdlər diqqətdən yayınmır. Şota Rustavelinin ictimaiyyətə məlum olan bu əsərini fars əsərlərindən iqtibas olunmasının vurğulanmasıyla yanaşı, əsərdə gürcü həyatının mahiyyətini təqdim edən məqamın olmamasının da xüsusi olaraq vurğulanması özünü büruzə verməkdədir: *“Ən çox gürcü xalqı bütün fars əsərlərindən “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ı xatırlayır. Əsər tez bir zamanda əhali arasında populyarlıq qazandı. Nəticədə Şota Rustavelinin populyarlığı da artdı.*

“Pələng dərisi geymiş pəhləvan” tipik bir fars əsəridir, fars ədəbiyyatında çoxlu sayda əsər var” (Kurzweil, 2019). N.Y. Marr Şota Rustavelinin mənzum romanının fars ədəbiyyatından alınma olması faktını hələ 1917-ci ildə vurğulamışdır. Hətta o bu amili xüsusi vurğulamışdır ki, əsərin fars dilində orijinalının olmaması heç də əsərin fars mənşəli olmasını inkar edən arqument kimi çıxış edə bilməz (Mapp, 1917, s. 415-446, 475-506).

Əsərin fars, iran mənşəli olması haqqında iddia hələ 1931-ci ildə Parisdə nəşr edilmiş Z. Avalişvilinin *“Pələng dərisi geymiş pəhləvan”*ın sualları” kitabında da əksini tapıb.

Əsərin fars dilindən tərcümə olunması, Şota Rustavelinin onu gürcü dilində poetik formada təkrarlaması kimi məqamlar həmçinin gürcü tədqiqatçıları tərəfindən qeyd edilir: *“...iranşünas Cəmsid və Yelena Giunaşvililərin dediyinə görə, bu əsəri kimsə fars dilindən gürcü dilinə tərcümə etmiş və Rustaveli isə bu tərcüməni tapıb poetik formada təkrarlayıb”* (Kurzweil, 2019).

Əsərin fars ədəbiyyatından təsirlənməsini faktı rus tədqiqatçısı F.G. Kurçveyl tərəfindən belə əsaslandırılır ki, *“XVII-XVIII əsrlər gürcü ədəbi mühitində əsərin fars mənşəli olması haqqında qeyd edilmiş, poemanın fars dilindən tərcümə olunması vurğulanmışdır. Bu, I Teymuraz və II Arçilin əsərlərində daha aydın görünür. Fars nəqlinin apologetik qarşılığını poemanın proloqunda Rustavelinin özü də təsdiqləyir”* (Kurzweil, 2019).

Əsərin adının fars dilindən alınma olması gürcü tədqiqatçısı Mose Canaşvili tərəfindən belə təqdim edilir: *“başlıq “Pələng dərisi” farscadır”* (თვითწოდება „ვეფხისტ ცეასანი“ სპარსულთა). Rustaveli adını da fars kökənli olması faktına da aydınlıq gətirərək, belə fikir irəli sürür: *““Rustveli” adını əsas götürsək, fars dilindən “rusta” “kənd”, “veli” isə gürcü dilində “vadi”, “dəra” kimi tərcümə olunur”* (https://www.rizvanhuseynov.com/2017/05/blog-post_15.html).

Teymuraz I “İoseb-Zilixaniani” əsərində Rustavelini tərif edərkən nəql edəcəyi hekayəni farslardan əldə etməsinə toxunur: *“Deyəcəm: - Mən ilk fars hekayəçisindən bir hekayə tapdım ...”* (“იტყვის: — ვპოვეთ ამბავი პირველ სპარსთაგან მბობითა...”) (თეიმურაზი, 1927).

Tədqiqatçı F.G. Kurçveyl əsərin fars dilindən tərcümə edilməsinin tərəfdarı olaraq, qəti şəkildə münasibətini bildirir: *“Rustaveli poemanı fars dilindən gürcü dilinə yüksək peşəkar səviyyədə ustalıqla tərcümə edib. Bundan əlavə, o, fars və gürcü dilləri ilə bağlı bütün zəngin bilik arsenalından istifadə etmişdir”* (Kurzweil, 2019).

Qeyd edək ki, gürcü alimləri əsərin tərcümə olunması faktının qarşını ciddi-cəhdlə almağa çalışmaları ilə yanaşı, həqiqəti deyənləri ironiya ilə qarşılamaları təəccüb doğurur. Məsələn, İ.V. Meqrelidze N.Y. Marr və Y.N. Marrın Şota Rustaveli ilə bağlı iddia etdikləri həqiqətlərə ciddi yanaşmaması gürcü rustaviologların münasibətini əks etdirir: *“Bizdə ayrı-ayrı adamlar hay-küy qaldırdılar deyirlər, ata - akademik N. Marr çox cəhd etdi və sübut etməyə çalışdı ki, guya Rustavelinin poemasının süjeti fars mənşəlidir, amma onda heç nə alınmadı, indi də oğlu - Y. Marr. atasının bu fikrini təsdiqləməyə çalışır!”* (https://www.rizvanhuseynov.com/2017/05/blog-post_15.html)

İlya Çavçavadze də N.Y. Marrın Şota Rustaveli ilə bağlı iddialarını birmənalı qəbul etməmiş, qərəzli yanaşma olmasını qeyd etmişdir: *“O, kimin üçün və nə üçün belə cəhd edir, sübut olmadan zor tətbiq edərək, “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ı bizim alimizdən qoparmaq niyyətindədir?”* N.Y. Marrın Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin süjetinin genezisinin fars mənşəli olması haqqında nəzəriyyəsinə V. Beridze alimin *“gənclik zamanı deyilmiş fikir”*, A. Baramidze *“tələskənlik və qeyri-yetkinliyin izi”* və s. kimi dəyərləndirmişdilər.

Əsərin fars ədəbiyyatından tərcümə edilməməsi, türk ədəbiyyatı nümunəsi olması faktının da iddia edilməsi diqqətdən yayınmır. Tədqiqatçı V. Çelidze bu mübahisəli məsələyə özünəməxsus şəkildə aydınlıq gətirilməsinə nəzər salaq:– *“bu fars hekayəsi”* (*“ესე ამბავი სპარსული”*) *“Gürcüstan tarixi”* (*“ქართლის ცხოვრება”*) *toplusunda gürcü tarixi əsərlərdə farsları, əsasən, türkləri, eləcə də Gürcüstanın şərqində yaşayan Qafqaz albanlarını nəzərdə tuturdu”* (Челидзе, 2020, s. 41–60).

2016-cı ildə “Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” İranda” (Гиунашвили, Гиунашвили, 2016) adlı məqalədə Cəmsid Qiunaşvili və Elena Qiunaşvili gürcü alimlərinin illərlə apardıqları siyasətinin əksinə çıxaraq, mənzum romanın fars dilindən gürcü dilinə çevrilməsini bəyan etdilər. Gürcü alimlərinin fars ədəbiyyatının xeyrinə olan bu etirafda məqsəd nədir? Gürcü alimləri yenəmi ictimaiyyəti həqiqətdən uzaqlaşdırmağamı cəhd edirlər? Məqsəd elmi camiatın diqqətini əsərin əsil kökündən yayındırmaq, müəllifin türk mənşəli olmasının izlərini azdırmaqdır?

VI Vaxtanqın 1712-ci ildə əsəri çap etdirərkən, qətiyyətlə İranda bu əsəri tapmağın mümkün olmamasını vurğulaması, onu deməyə əsas verir ki, əsər türkdilli xalqların məhsulu olub. Çünki, əsərin özündən bəlli olur ki, mənzum romanı Rustaveli kəndində doğulmuş bir mesx qələmə almışdır. Mamuka Tavakaraşvilinin əlyazmasının epiloqundakı misralarda Şota Rustaveli mesx kimi təqdim edilmişdir: *“Yazıram, bəlli bir şair, Məsx, Rustveli ləqəbli”* (Халваши,

2015). Vurğulamaq lazımdır ki, mesxələr Cənubi Gürcüstanda yaşayan türk əsilli xalqlar olmuşdur. Əsərin fars dilində qələmə alınması heç də əsərin fars ədəbiyyatına aid olduğunu isbat etmir. Çünki, Şota Rustavelinin yaşayıb yaratdığı dövrdə saray ədəbiyyatı fars və ya ərəb dilində yaradılmışdır. Şüjet xətti də o dövr ədəbiyyatında aktualıq kəsb edən məhəbbət mövsuzunu əhatə etmişdir. Şərq Renesansının nümayəndəsi olan Şota Rustaveli də sələfi Nizami Gəncəvi kimi davranmışdır.

Şərq inibahı və Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanı

Gürcü ədəbiyyatını tədqiq edərkən, Şota Rustavelinin qələmə aldığı mənzum romanın hansı ənənə üzərində yaranması və ya yarana biləcəyi sual doğurur. Şota Rustaveliyə qədər gürcü ədəbiyyatında hər hansı bir ədəbi məktəb yaratmayan bir ədəbiyyatın belə kamil nümunə yarada bilməsi həmin əsərin qələmə alındığı dövrə diqqəti yönəldir. Məsələn, XII-XIII əsrlər Şərq ədəbiyyatında poema, mənzum roman və s. janrlarının geniş inkişaf etdiyi, bu dövrdə Şərq Renesansının baş verməsi Şota Rustaveli yaradıcılığına, şəxsiyyətinə diqqət yönəltməyi önə çıxır. Akademik İsa Həbibbəylinin Şərq İntibah ədəbiyyatının nümayəndələrini vurğulaması məqamına diqqət yetirək: *“Humanizmin böyük carçısı Nizami Gəncəvi Şərq intibah ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarındanır. Nizami Gəncəvi ilə yanaşı Şota Rustaveli, Əfzələddin Xaqani, Əbülqasim Firdovsi, Sədi Şirazi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Əcəmi Naxçıvani, İbn Sina, Fərabi, Bəhməniyar, Əbdülqadir Marağayi və başqaları Şərqdə intibah mədəniyyətinin yaranmasında və inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş görkəmli simalardır”* (nizamimuseum.az). Akademik İsa Həbibbəylinin Şərq İntibahı nümayəndələri içərisində gürcü ədəbiyyatının digər nümayəndələrini səsləndirməməsi, belə bir fikir formalaşdırır ki, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri Şərq ədəbiyyatına məxsusdur. Xaxanaşvilinin Şota Rustavelinin əsərinin məlum bir əsərin poetik şəkildə bəzədilib təqdim edilməsini vurğuladığı kimi: *“Şota xalq poemasını fəlsəfi dünyagörüşü, canlı bələğət və poetik ilhamla bəzəmişdi”*.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Şərq İntibahı gürcü ədəbiyyatını özündə ehtiva etmir. Şərq Renesansı Qafqazda yaşayan xalqlar içərisində Azərbaycan türklərinin sahib olduğu ədəbi mühiti, farsdilli və ya ərəbdilli ədəbiyyatı əhatə edir ki, gürcü və digər xalqların ədəbiyyatı və mədəniyyəti Şərq Renesansına daxil olmaqdan məhrumdur. Şərq Renesansını əhatə edən ədiblər içərisində də Nizami Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani, Əbülqasim Firdovsi, Sədi Şirazi, Mövlana

Cəlaləddin Rumi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami kimi ədiblər yer almaqdadır.

Şota Rustavelinin əsərinin Şərqlə bağlı olması məqamı “Rustaveli dövrünün abidələri”ni tədqiq etmiş akad. İ. Orbeli tərəfindən də vurğulanır: *“Rustavelini anlamaq, həm də layiqincə anlamaq, XII və XIII əsrlərdəki Şərq mədəniyyətini anlamaq deməkdir. Rustavelini layiqincə, bütün dərinliyiylə anlamayan bir adam, deməli, Şərqi də anlamayır”* (Орбели, 1938). Akad. İ. Orbeli Şota Rustaveli yardımçılığına məhz Şərqin hakim olmasını təsdiq edir. Bu mənzum romanın obrazlarında, mövzusunda özünün təsdiqini tapır. Rustavelişünas Pavel İnkorokva da öz tədqiqatlarında Şota Rustaveli yaradıcılığında Şərq mədəniyyətinin təsirini göstərmişdir: *“Pələng dərisi geymiş pəhləvan” poemasının tədqiqi göstərir ki, Ş. Rustaveli üçün “Şərq mədəniyyəti, gürcü mədəniyyəti qədər yaxın və doğma idi”* (Шота Руставели и его время, 1939, s. 24). Kobidze isə konkret olaraq Şota Rustavelinin Şərq poeziyasının nümayəndəsi kimi təqdim edir: *“Rustaveli – Şərq poeziyasının nümayəndəsidir... Rustavelinin poemasının Qərblə bağlılığı yoxdu”*. Kobidzenin irəli sürmüş olduğu bu iddia bütün həqiqətləri özündə ehtiva edir.

V. Çelidze qeyd edir ki, *“dünya ədəbiyyatında Şota Rustaveli İntibah dövrünün şairi kimi məşhurdur”* (Челидзе, 2020, s. 41–60). Şota Rustavelinin XII-XIII əsrlərə aid olması bizdə bu sualı doğurur. Bu dövrdə, hələ də qəbul edilməsi zor olan Şərq İntibahı özünü göstərmişdir. Şota Rustavelinin Şərq İntibahına aid olması danılmaz faktdır. Avropa İntibahından əvvəl Şərq İntibahının olması, onun görkəmli nümayəndələrinin meydana çıxması biza bunu deməyə əsas verir. Ancaq bir sual doğur. Gürcü ədəbiyyatında Şərq Renesansına aid olan hansı digər əsərlər və ya müəlliflər var? Əlbəttə cavab bir mənalıdır. Yoxdur. Sadəcə gürcü tədqiqatçıları həqiqəti etiraf etmək istəməirlər və ya da etiraf etməkdə çətinlik çəkirlər...

Qeyd edək ki, Şota Rustaveli Şərq şairi kimi təqdim edilir: *“1930-cu illərin sovet mədəniyyətində. Şərq şairləri Əbül-Qasım Firdovsi və Şota Rustaveli öz əsərlərinin qəhrəmanları kimi yeni siyasi məzmun kəsb edirdilər”* (Шик, 2019, s. 116).

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin janr strukturu

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri poema kimi təqdim edilir. Lakin əsər daha çox ədəbiyyatda meydana çıxmış mənzum roman kimi diqqəti cəlb edir. Mənzum roman nəzmlə qələmə alınmış roman nümunəsidir. Mənzum romanda poetik mətnə rast gəlinir, lirik başlanğıca üstünlük verilir. Mənzum roman həm xarakterlərin açılmasının məntiqi baxımından, həm də

məişətin ətraflı təsvir edilməsi baxımından realistik əsər kimi diqqəti cəlb edir. Şota Rustavelinin əsəri də bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Şota Rustavelinin səlafi Nizami Gəncəvi də mənzum romanlar müəllifi kimi qəbul edilməkdədir. Yalnız danılmaz bir faktdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil edilmiş əsərlərin janr mənsubiyyəti məsələsi Azərbaycan ədəbi tənqidində mübahisəli problem kimi tədqiqatçılar arasında ciddi fikir ayrılıqları yaratmışdır. Lakin məzmun və struktur xüsusiyyətlərinə görə mənzum roman janrına aid olması danılmazdır. Bu baxımdan da, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən Nizami Gəncəvi “Şərq ədəbiyyatında yeni tipli şeirin-roman janrının böyük yaradıcılarından biri” və Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum roman janrının banisi kimi qəbul edilir. Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri də məzmun və struktur xüsusiyyətlərinə görə mənzum roman nümunəsidir.

Gürcü tədqiqatçıları M. Todua, K. Kekelidze və A. Baramidze Şota Rustaveli yaradıcılığı ilə əlaqədar olaraq Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə müqayisəli və əlaqəli şəkildə təqdim etmişdilər. A. Baramidze 1958-ci ildə nəşr etdirdiyi “Şota Rustaveli” monoqrafiyasında Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin” əsərləri ilə “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri ilə müqayisə apararaq qeyd edir ki, *“Tariyel əlindən hər iş gələn bir qəhrəman, həyatı eşqlə sevən bir aşiq, məharətli dövlət xadimidir. Məcnun isə ancaq acınmalı bir sərsəri, həyata arxa çevirmiş, heyvanlarla ünsiyyət bağlamış bir insandır”*. K. Kekelidzenin isə Nizami Gəncəvinin qadın surətlərini Şota Rustavelinin qadın surətlərinə nisbətən məzlum, fəaliyyətsiz olmasını vurğulayır. Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərini gürcücə oxumayan azərbaycanlı oxucusuna bəlli olur ki, K. Kekelidze və A. Baramidzenin fikirləri absurddur. Nizami Gəncəvinin ədəbi qəhrəmanları onların vurğuladığı kimi deyillər. Buna baxmayaraq, Gürcü ədəbiyyatını tədqiq edən tədqiqatçılar mənzum romanın XII-XIII əsrlərdə qələmə alınmasına toxunaraq, əsəri *“...yüksək humanizm, antiklerikalizm və alovlu vətənpərvərlik ruhu ilə hopmasını”, həmçinin doğma poetik nitqi dünya poeziyasının parlaq zirvələrinə yüksəltməsi”* (Барамидзе, 1985, s. 6) amilinə toxunmuşlar.

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində İslam

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində dinlərin, xüsusilə də islamın təbliği geniş yer tutur. Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanında islam doqmalarının olması və bu baxımından əsərin məhv edilməsi faktı rus tədqiqatçıları tərəfindən vurğulanır: *“Bundan əlavə, şeirdə islam əhkamları var. Buna görə də XVIII əsrin sonlarında gürcü kilsəsi poemanın məzmununu qəbul etmədi və VI Vaxtanq tərəfindən çap*

olunmuş *“Pələng dərisi geymiş pəhləvan”in bir çox nüsxəsini məhv etdi*” (Kurzweil, 2019).

Gürcü tədqiqatçıları Şota Rustavelinin heç bir dini təbliğ etməməsi amilinə də toxunaraq, *“Orta əsrlərin bir çox böyük şair və mütəfəkkirlərindən fərqli olaraq, Rustaveli dini ayinlərin bütün formalarını rədd edirdi, o, həm kilsə-xristian ortodoks doqmasına, həm də müsəlman-sufi mistisizminə yaddır*” (Барамидзе, 1985, s. 6) kimi fikirlərinə əsaslanmışlar. Bu məqama dahi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında da şahid olur.

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanında islam dini ilə bağlı məqamların interpretasiya edilərək həyata keçirilməsi tədqiqatçılar tərəfindən hətta sovet dövründə də vurğulanmışdır. Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanında Məkkəyə və Qurana istinadların çoxu əsərin tərcümə variantlarından çıxarılıb. Şalva Nutsubidzenin tərcüməsində Quran 3 dəfə xatırlansa da, Məkkə heç bir dəfə də olsun xatırlanmır. Panteleimon Petrenkonun tərcüməsində Quran 5 dəfə, Məkkə 1 dəfə xatırlanır. Nikolay Zabolotski Quran haqqında 6 dəfə, Məkkə haqqında 1 dəfə deməsi özünü göstərir və s. *“Məkkəyə və Qurana aid çoxlu istinadlar çıxarılaraq, poema xristian təfsiri kimi təqdim edilmişdir. Burada xüsusilə Şalva Nutsubidzenin tərcüməsi seçilir, o, aydın və məqsədyönlü şəkildə bu müsəlman şeirini pravoslav axarında təqdim etmək üçün hər şeyi etdi*” (Kurzweil, 2019). Hətta əsərdəki dini görüşləri xristianladırılmasına cəhdlər də tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır: *“Bu gün rustaveloloqlar eyni ruhda şeirin xristianlaşdırılmasını davam etdirirlər. Amma indi onlar yalnız girişdəki psevdorustavel misralarına deyil, həm də ərəb [müsəlman] sarkərdəsi Avtandilin duasına əsaslanırlar. Və belə bir arqument irəli sürdülər ki, onun duasına “pravoslav təliminə” dərin inam hopmuşur ki, bu da hər hası bir tənqidi münasibətin probleminə çevrilə bilməz. Müsəlman duası heç bir şəkildə “pravoslav təlimi”ni ehtiva edə bilməz*” (Kurzweil, 2019).

Akademik Şalva Nutsubidzenin tərcüməsi həmkarı akademik Aleksandr Baramidze tərəfindən tənqid edilməsi Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin zərəm İslami dəyərlərin dəyişdirilməsi və ya aradan qaldırılması məqsədi daşmasını əks etdirir: *“Orijinalın mətnini, sətirlərarası mətni və professor akademik Nutsubidzenin tərcüməsini müqayisə etdikdə üçüncü sətirin məzmununu başa düşməkdə mövcud fərqi görmək asandır. Tərcüməçi bilərəkdən orijinaldan açıq-aydın kənara çıxmağa yol verir və bu poetik xəttin xristian ritual yozumunu təklif edir, baxmayaraq ki, vaxtilə bu misranın belə təfsirinin səriştəsiz olduğu vurğulanırdı*” (Барамидзе, 1985, s. 10).

Tədqiqatçı akademik Şalva Nutsubidzenin akademik adı almasına təəccübünü də gizlətmir: *“Şalva Nutsubidzenin tərcüməsini etibarlı şəkildə*

keyfiyyətsiz tərcümə adlandırmaq olar. Bu şəxs hansı xidmətlərinə görə akademik adına layiq görülüb? O yalan və düz olmayan məlumatlara ki, bir çox tədqiqatçılar əsaslanırdılar?” (Kurzweil, 2019). Düşündürücüdür... Şalva Nutsubidzenin bu fədakarlığı onun mükafatı olaraq, akademik elmi rütbəsi ilə dəyərləndirilmişdir. Əldə olan tərcümə nümunələrini bu günə salan “tədqiqatçı-akademik”, ictimaiyyətə açıq olmayan əlyazmaları nə günə salar? Bu sualı hər bir ədəbiyyatşünas özünə verməli, ədəbiyyatına aid olan mənbələrə, əsərlərə, müəlliflərə sahib çıxmalıdır. Özlərinə məxsus olanları kiminsə özününküləşdirməsinə şərait yaratmamalıdır.

F.G. Kurçveyl də əsərdə islam, müsəlman dəyərlərinin əks etdirilməsi məqamını açıqlayır: “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” poeması “gürcü dilinə tərcümə edilmiş müsəlman inancını əks etdirən əsl fars əsəridir” (Kurzweil, 2019). Həmçinin F.G. Kurçveyl Şota Rustavelinin islamı təbliğ etməsinə də toxunur: “Rustaveli İslamın populyarlaşmasına töhfə verdi. O, poemanın məzmununa hopmuş İslamın bütün cəhətlərini [Məkkəni və Quranı mədh etməklə] çox bacarıqlı və incə şəkildə çatdırmağı bacarmışdır” (Kurzweil, 2019).

Əsərin I Şah Abbasın dövründə qələmə alınması faktını iddia edən tədqiqatçılar bu nüsxənin İslam ruhu ilə aşılmasını qeyd edirlər: ““Pələng dərisi geymiş pəhləvan” I Şah Abbasın dövründə yaradılmışdır. Poemanın ilk əlyazma nüsxələri o zaman yaradılmışdır. Ən qədim əlyazmalardan biri - Axaltsix fraqmenti A1 [α] - 2 yarpaq və 24 misradan ibarətdir və XVII əsrin əvvəllərinə aiddir. Bundan əlavə, əlyazmalar o dövrün tipik mühitinə uyğun gələn İslam ruhu ilə güclü şəkildə aşılanaşdır” (Kurzweil, 2019). Qeyd etmək lazımdır ki, “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” mənzum romanının süjet davamı olan “Omainiani” poemasında I Şah Abbas mədh edilir.

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri və Türk folkloru

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində türk xalqının həyatında xüsusi yer tutan adət-ənənələr, milli bayramlar və s. yer almaqdadır. Məsələn, əsərdə Novruz bayramının xatırlanması... Onu da qeyd etməliyə ki, əsərin “qayçılanmasından” sonra Novruz bayramı ilə əlaqəli epizodların qalması sevindirici bir haldır. Kainat, xalqlar, millətlər, adət-ənənələr, dinlər və s. haqqında dərin bilgilərə sahib olan Şota Rustaveli əsərdə Novruz bayramının xüsusiyyətlərini dərinlən bilən bir şəxs kimi də aydınlıq gətirir:

Eşit, qoçaq, novruz günü bu şəhərdə budur adət,

Tacir əhli yola çıxmaz, alverçi etməz ticarət.

(აძა ქალაქსა წესისა, დღესა მას ნაჰროზობასა

არცა ვინ ვაჭრობს ვაჭარი, არცა ვინ წავა გზობასა).

Və ya

Novruz gəldi... Verdik şahın arvadına hədiyyələr,

Əvəzini verdi o da... hər qadının qiyməti zər.

(*ღღუ მოვიდა ნავროზობა, დედოფალსა ძღვენი ვსძღვენიო;*

ჩვენ მივართვიო, მათ გვიბოძეს, ავახსენიო, ავიხსენიო) (Rustaveli, 2006, s. 158).

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin IX əsrdə yaşamış, bulqar-türkü olan Mikayıl Şəmsi Baştunun “Şah qızı dastanı” əsərinin motivləri əsasında qələmə alınması tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmaqdadır. Məhz əlyazma şəklində yayılan Mikayıl Şəmsi Baştunun “Şah qızı dastanı” əsərinin VI Vaxtaq tərəfindən ilk dəfə 1712-ci ildə gürcü dilində nəşr edilməsi iddia edilməkdədir. Y.N. Marr Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin fars şairi Unsurinin əsərinin prototipi ola bilməsi haqqında iddiası da maraqlıdır. Y.N. Marr hətta Unsurinin əlyazma fondunu diqqətlə izlənilməsinə də təklif etmiş, həmin fonda Şota Rustavelinin əsərinin prototipini təsdiq edəcək faktların olacağına ümidini əks etdirmişdir (65 лет академику Н.Я. Мappy, 1935, s. 613-621).

Özünü küləşdirilmə prosesində ixtisarlar və ya əlavələr edilməyə məruz qalmış əsərdə türk dilində nəğmələrin qorunub saxlanması təəccüb doğurur. Əsərdəki türk dilində olan mahnıların bir qisminə toxunulmaması haqqında da Marr, Ş.A. Xantadze və digər tədqiqatçılar tərəfindən münasibət bildirilmiş, Qaston Buacıdzə (Буачидзе, 1983, s. 283) həmin türk mahnılarını türk xəttatlarının əlavə etməsi haqqında absurd fikir irəli sürmüşdü.

Azərbaycan tədqiqatçısı İlhami Cəfərsoy qələmə aldığı “İber və H’Ay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri” əsərində Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin Şota Rustaveliyə aid olmaması, tərcümə nümunəsi olması faktını vurğulayaraq aydınlıq gətirməsinə cəhdləri diqqətdən yayınmır: “*Gürcüstan mədəniyyətinin qızıl dövründə – XII əsrdə yazılan “Bars dərisi geymiş koma” poeması orijinal bir əsər olmayıb, Aran folklorundan tərcümədir*” (Cəfərsoy, 2014, s. 3). Bu iddiada əsərin süjetinin İran ədəbiyyatından götürülməməsi səsləndirilir. Marlaqlıdır ki, faktın toxunması İ. Cəfərsoy “... əsərin süjetini İran ədəbiyyatından deyil, özünə anlaşıqlı olan Aran folklorundan” götürülməsini qəti şəkildə iddia edir. Lakin bütün iddialara rəğmən, Şota Rustavelinin əsərində əsərin fars ədəbiyyatından götürülməsinə açıq aydın-şəkildə işarə edilir:

*Bu bir İran dastanıydı, dolaşdı dildən-dilə,
Onu gürcü dilində mən şeirə saldım bilə-bilə
(ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები,
ვით მარგალიტი ობოლი, ხელის-ხელ საგომანები)*

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində türk ənənələri

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin əsasında Qafqazda yayılmış xalq süjetlərinin yer alması tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmaqdadır. Məsələn, V.İ. Abaev Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin əsasında Qafqazda yayılmış xalq süjetlərinin yer almasına toxunmuşdur. V.İ. Abaev həmin süjetlərin aşağıdakı elementlərinin olmasını vurğulamışdır:

1. *Qəhrəmanın sevgilisinin qaçırılması;*
2. *Onun axtarılması və qaytarılması boş cəhdlər olması;*
3. *Zahidlik və heyvan obrazına çevrilmə fəvqalədə güc əldə etmək və məqsədə nail olmaq yolu kimi;*
4. *Qəhrəman-pələngin və onun dostlarının kajlarla uğurlu mübarizəsi və gözəlin azad edilməsi” (Абаев, 1990, с. 467-509).*

Tədqiqatçılar “zahidlik və heyvan obrazına çevrilmə fəvqalədə güc əldə etmək və məqsədə nail olmaq yolu kimi”, “qəhrəman-pələngin və onun dostlarının kajlarla uğurlu mübarizəsi və gözəlin azad edilməsi” kimi elementlərin fars ədəbiyyatının kamil nümunəsi hesab edilən “Şahnamə”də, həmçinin Şimali Qafqaz xalqlarının eposunda da özlərini göstərmələri qeyd edilir.

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində Türk dili və türk sözləri

Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərinin gürcü dilinə tərcümə edilməsinə rəğmən, əsərdə küllü miqdarda türk, fars, ərəb sözləri işlənməkdədir. Tədqiqatçılar tərəfindən Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərində türk sözlərinin işlənilməsini, səhvən onları fars sözləri kimi təqdim edilməsinə münasibət bildirilməkdədir. Məsələn, əsərdə “covkan” sözünün düzgün təqdim edilməməsi məqamı tədqiqatçıların diqqətindən yayınmamışdır: *“Şota Rustavelinin poemasında çokan oyun adı var. Azərbaycan dilinə tərcümədə o söz top oyunu kimi verilmişdir. Rus dilinə tərcümələrdə isə onun orijinala yaxın çokan forması saxlanılmışdır. N.Y. Marrın fikrinə, çokan fars dilindəki covkan sözündəndir. N.Y. Marr nəzərə almır ki, çovkanı oturaq farslar*

yox, atlı türklər oynayırdılar. Çovkan türk dillərindəki çovumaq felindən törəmişdir. Fars dilində belə söz yoxdur” (Cəfərsoy, 2014, s. 13).

Akademik N.Y. Marr Şota Rustavelinin əsərində türk sözlərinin işlənilməsi məqamına toxunmuşdur. N.Y. Marr əsəri gürcü dilində deyil, Qurd dilində yazılmasını və Qurd dilinə yaxın dillərdə isə imerlər və qurların olmasını, onların nə qədər gürcüləşsələr də, XX əsrin əvvəllərinə qədər, plover, doşaba bekmez, toya düğün, kəfənə bez, evə konax, yetimə yetim demələrini (Marr, 1911, s. 48-57) qeyd etmişdir. N.Y. Marrın bu fikirləri ilə razılaşan f.e.d. İlhami Cəfərsoy isə vurğulamışdır ki, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri “...Azərbaycan dilinə qohum olan Qurd dilində yazılmışdır”. Bu fikirlərdə diqqəti cəlb edən məqam isə əsərdə plover, bekmez, düğün, bez, konax, yetim və s. kimi türk sözlərinin işlənilməsinə toxunulmasıdır.

Əsərin qəhrəmanlarının adlarının türk, fars, ərəb mənşəli olması da əsərdə diqqətdən yayınmır. Məsələn, əsərin baş qəhrəmanlarından biri olan hindli Tariyelin adı. Tariyel/taryel – fars dilində tar qaranlıq, zülmət və türk dilində yel (külək) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmiş şəxs adı olaraq, qaranlıq küləyi mənasındadır.

Nəticə

Şota Rustavelinin qələmə aldığı “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri göstərir ki, Orta əsrlərdə Qafqazda vahid bir ədəbi mühiti var idi. Bu mühitdə yazıb yaratmış xalqlar türk xalqları ədəbiyyatı çərçivəsində təşəkkül edib. Türk xalqlarına aid olmayan Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatı isə yalnız ya folklorun, islam olmadıqda isə dini xarakterli əsərlərin inkişaf ilə əlaqəlidir. Qeyd etməliyik ki, dini janrlar da özünəməxsus sistemə malik idi. Şota Rustaveli kimi ədəblərin əsərləri ədəbiyyat və mədəniyyət baxımından tədqiq edilməsi vacibdir. Ona görə ki, bu sonralar Qafqazda yaşayan xalqların ədəbiyyatı və mədəniyyətinin saxtalaşdırılmasının aşkarlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Çıkar Çatışması: Yazar tərəfindən çıxar çatışması beyan edilməmişdir.

Destek ve Teşəkkür: Yazar tərəfindən destek və təşəkkür beyan edilməmişdir.

KAΥNAKÇA

- 📖 65 лет академику Н.Я. Марру. (1965). М., - Л., Изд-во АН СССР.
- 📖 Cəfərsəy İ.(2014). İber və H'Ау folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri. Bakı, "Хəzər Universiteti".
- 📖 Kırzioğlu M.F. (1992). Yukarı-Kür ve Çoruk boylarında KIPÇAKLAR. Ankara.
- 📖 Rustaveli Ş. (2006). Pəng dərisi geymiş pəhləvan. Bakı, "Avrasiya Press".
- 📖 Valehoğlu F. (2005). Qarapapaqlar və onların XIX əsr hərб тарixi, Bakı, «Səda».
- 📖 Абаев В.И. (1990). Избранные труды. Религия. Фольклор. Литература. Владикавказ.
- 📖 Барамидзе А. (1985). Аннотация к поэме «Витязь в тигровой шкуре» в переводе Нуцубидзе Ш. И.
- 📖 Барамидзе А. (1987). Пути развития древнегрузинской литературы. Древнегрузинская литература (V-XVIII вв.) // Составил Л.В.Менабде. Тбилиси, Издательство Тбилисского Университета.
- 📖 Буачидзе Г. (1983). Броссе М. Тбилиси, Мерани.
- 📖 Вермишев Х.А. (1904). Материалы длуа истории грузино-армуанских отношений. СПб.
- 📖 Гиунашвили Дж.Ш., Гиунашвили Е.Дж. (2016). "«Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели в Иране». «КАРАВАН» 2016, № 43.
- 📖 И.А. Орбели в сборнике "Памятники эпохи Руставели" (1938). Ленинград, Эрмитаж.
- 📖 Иосселиани П. (1870). Шота Руставели Посвящается святлейшему князю Давиду Багратовичу Грузинскому. 7 января 1870 г. Душет, Перепечатано из газеты «Кавказ».
- 📖 Коптев Г. (2007). ОБРАЩЕНИЕ В БУДУЩЕЕ. «Наука в Сибири» № 35 (2620).
- 📖 Марр Н.Я. (1895). Персидская национальная тенденция в грузинском романе «Амирандареджаниани». ЖМНП.
- 📖 Марр Н.Я. (1911). Дневник поездки Шавшетию и Кларджестию. Тифлис.
- 📖 Марр Н.Я. (1917). Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шота из Рустава и новая культурно-историческая проблема. ИАН.
- 📖 Марр Н.Я. (1966). Вопросы Вепхисткаосани и Висрамиани. Тбилиси.
- 📖 Памятники эпохи Руставели. (1938). М.: Изд-во АН СССР.

- 📖 Челидзе В. (2020). По следам контекстов грузинской поэмы Возрождения (Шота Руставели в Иерусалиме). Язык и текст. Том 7. № 4.
- 📖 Шик И.А. (2019). Образы востока в советской фарфоровой пластике 1930-х гг.: «Рустем» Р.Н.Николаевой и «Шота Руставели» Н.Я.Данько. НОВОЕ ИСКУССТВОЗНАНИЕ №03.
- 📖 Шота Руставели и его время: Сборник статей. (1939). М.: Гослитиздат.
- 📖 Шота Руставели. (1917). Витязь в тигровой шкуре. Перевод. с грузинского. К. Д. Бальмонта. Издание второе. Поэма. Москва-Ленинград. Academia.

Elektronik Kaynaklar

- 📖 Cəfərsəy İ. (2020, Temmuz). GÜRCÜLƏŞMİŞ AZƏRBAYCAN ŞAİRİ. Şota Uruz-taveli.
<https://teref.az/kose/160600-gurculesmis-azerbaycan-sairi-sota-uruz-taveli.html>
- 📖 Həbibbəyli İ. (2017, Ocak). Multikulturalizm yollarında: ədəbi-tarixi ənənələr və müasir dövr // nizamimuseum.az/az/news/1268
- 📖 https://az.wikipedia.org/wiki/Didi_T%C3%BCrkoba
- 📖 <https://medeniyyet.az/page/news/21120/Turklerin-ferqli-cografialarda-yasamasi-medeni-anlamda-guc-birliyi-ne-mane-olmamalidir.html?lang=>
- 📖 https://www.rizvanhuseynov.com/2017/05/blog-post_15.html
- 📖 Kurzweil F.G. (2019, Ekim). Эпоха творчества Шота Руставели. Иран и Закавказье в XVII веке (THE ERA OF CREATIVITY SHOTA RUSTAVELI (IRAN AND TRANSCAUCASIA IN XVII CENTURY) <https://klausura.ru/2019/10/epoha-tvorchestva-shota-rustaveli-iran-i-zakavkaze-v-xvii-veke/>
- 📖 Гиунашвили Дж.Ш., Гиунашвили Е.Дж. (2016). “«Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели в Иране» // https://www.rizvanhuseynov.com/2017/05/blog-post_15.html
- 📖 Иосселиани П. (1870). Шота Руставели Посвящается святлейшему князю Давиду Багратовичу Грузинскому. 7 января 1870 г. Душеть, Перепечатано из газеты «Кавказ» // https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/287937/1/Shota_Rustaveli.pdf
- 📖 К вопросу генезиса грузинской литературы (iriston.com)

- 📖 Коптев Г. (2007). ОБРАЩЕНИЕ В БУДУЩЕЕ // <http://www.nsc.ru/HBC/article.phtml?nid=430&id=19>
- 📖 Челидзе В. (2020). По следам контекстов грузинской поэмы Возрождения (Шота Руставели в Иерусалиме) // https://psyjournals.ru/files/119512/langt_2020_n4_Chelidze.pdf
- 📖 Шота Руставели не поэт, а талантливый переводчик персидской поэмы «Витязь в тигровой шкуре» // https://www.rizvanhuseynov.com/2017/05/blog-post_15.html
- 📖 არჩილი. „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“ [Электронный ресурс] – URL: <http://www.nplg.gov.ge/ebooks/authors/archili/poema/gabaaseba%20teimurazisa%20da%20rustvelisa.pdf>
- 📖 თეიმურაზ ი. „იოსებ - ზილიხანიანი“ (1927). ტფილის. URL: <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/6029/6/ioseb—zilixanias.pdf>
- 📖 ჭიჭინაძე ზ. (1909). ისტორია ქართული სტამბისა და წიგნის ბეჭდვისა 1709-1909 მეფე ვახტანგ მეექვსე [Электронный ресурс] / თფილისი 1909. –ელექტრომბეჭდავი ამხ. „შრომა“, რუსსკაია ქ., № 3. – URL: <http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/6401/3/kartuli%20stamba-1909.pdf>
- 📖 ჯანაშვილი მ. (1896). შოთა რუსთაველი (მე-XIII საუკუნე) [Электронный ресурс] / ტფილისი სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლ. ქუჩა, № 21. Типог. М. Шарадзе и Коник. Ул., № 21. 1896 – URL: <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/5075>